

Maciej Jan Żuczkowski, „Polska Partia Socjalistyczna Wolność-Równość-Niepodległość w Polskim Państwie Podziemnym X 1939– VII 1945”

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Friszke

Streszczenie

Dysertacja została podzielona na dziesięć rozdziałów uporządkowanych w układzie chronologiczno-problemowym. W pierwszym zwięźle zarysowano historię PPS od jej powstania w 1892 r. do września 1939 r. ze szczególnym uwzględnieniem miejsca partii na mapie politycznej II RP oraz wskazaniem najważniejszych elementów jej programu.

W drugim opiszano rozpoczęte w połowie lat trzydziestych XX w. tajne przygotowania kierownictwa PPS na wypadek, gdyby partia musiała działać w warunkach konspiracyjnych oraz zaangażowanie zarówno struktur partyjnych jak i jej najważniejszych działaczy z Mieczysławem Niedziałkowskim i Zygmuntem Zarembą na czele, w obronę kraju i przede wszystkim Warszawy we wrześniu 1939 r. Na tyle na ile było to możliwe przedstawiono również działalność tak polityczną socjalistów – ich udział i aktywność w Komitecie Obywatelskim funkcjonującym przy prezydencie Warszawy Stefanie Starzyńskim, jak i wojskową która znalazła swój wyraz w sformowaniu przez PPS Warszawskiej Ochotniczej Brygady Robotniczej, której okoliczności powstania, struktura i działalność zostały szeroko opisane. Wreszcie w rozdziale przedstawiono działania ścisłego kierownictwa PPS, które doprowadziły do opublikowania 27 września 1939 r. „różowej odezwy” zawiadamiającej o zawieszeniu działalności PPS.

W rozdziale trzecim przedstawiono przebieg kolejnych mających miejsce w październiku 1939 r. narad ścisłego kierownictwa PPS, które zakończyły się decyzją o utworzeniu konspiracyjnej organizacji, przyjęciem dla niej kryptonimu „Wolność-Równość-Niepodległość” oraz wybraniem jej ścisłego kierownictwa w skład którego weszli członkowie przedwojennego Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS: Tomasz Arciszewski – przewodniczący, Kazimierz Pużak – sekretarz generalny oraz Zygmunt Zaremba – odpowiedzialny za pion propagandowy i wydawniczy. Opisano w nim również narzucone w partii od początku jej działalności bardzo restrykcyjne zasady konspiracyjne, które pozwoliły na uniknięcie wielu strat osobowych zwłaszcza wśród ścisłego kierownictwa partii, ale też przyczyniły się do rozbicia ruchu socjalistycznego w czasie wojny; a także strukturę organizacyjną PPS-WRN oraz przebieg kolejnych konferencji partyjnych z lat 1940-1943, które wywarły wpływ zarówno na jej bieżącą działalność jak i jej funkcjonowanie w Polskim Państwie Podziemnym.

Rozdział czwarty poświęcony został dekompozycji ruchu socjalistycznego, która dokonała się po wybuchu II wojny światowej. Opisano w nim kolejno działalność powstałych w latach 1939-1941 r. grup: Norberta Barlickiego, Stanisława Dubois, Barykady Wolności, Adama Próchnika, „Wolność”, „Gwardia”, „Płomienie”, „Światło” oraz najważniejszej z nich organizacji Polskich Socjalistów, której przedstawiciele: Adam Próchnik a następnie Wincenty Markowski zasiadali w konspiracyjnej namiastce parlamentu Politycznym Komitecie Porozumiewawczym po opuszczeniu tego ciała we wrześniu 1941 r. przez Kazimierza Pużaka. Opisano zarówno powstanie jak i działalność tych grup, ich relacje z PPS-WRN, a także przyczyny, które sprawiły, że znaczna część ich działaczy w różnym okresie wojny pomimo istniejących sporów ostatecznie zdecydowała się na podporządkowanie kierownictwu PPS-WRN.

W kolejnym piątym rozdziale opisano kształtowanie się wzajemnych relacji, a następnie współpracę kierownictwa PPS-WRN z Centralnym Komitetem Wykonawczym PPS Zagranicą powstałym we Francji w lutym 1940 r., a następnie Komitetem Zagranicznym PPS w Londynie nominalnie uznającym prymat krajowego kierownictwa PPS-WRN. Jako że niezbędnym warunkiem, aby KZ PPS mógł być wykorzystany przez przywódców PPS-WRN do prowadzenia polityki wobec kolejnych rządów RP na uchodźstwie była sprawnie funkcjonująca łączność, większość rozdziału została poświęcona na opisanie i ocenienie faktycznej użyteczności kilku istniejących w czasie wojny jej kanałów: listów, łączności osobowej i łączności radiowej. Opisano również, to co się udało ustalić na temat wykorzystywanych przez socjalistów szyfrów. Wreszcie w rozdziale omówiono również postać jedyne go wywodzącego się z ruchu socjalistycznego emisariusza rządowego Wiktora Strzeleckiego „Michała”, „Buki” i dwuznaczną rolę jaką odegrał on w ruchu socjalistycznym w okresie wojny.

W rozdziale szóstym przedstawiono organizację wewnętrzną PPS-WRN. Po przedstawieniu wzajemnych relacji w wymienionej wcześniej kierowniczej trójce partii opisano istniejące w strukturach PPS-WRN wydziały zaczynając od powstałego w 1941 r. Administracyjno-Mobilizacyjnego. Następnie w kolejności alfabetycznej omówiono powstałe później wydziały: Aprowizacji, Centralny Wydział Kobiet, Centralny Wydział Zawodowy, Finansowy, Łączności, Młodzieżowy, Ogólny, Organizacyjny, Oświaty, Pracy, Polityki Zagranicznej, Prasowy, Propagandowy, Radę Mędrców, Rolny, Samorządowy i Wojskowy.

Rozdział siódmy poświęcony został strukturom wojskowym tworzonemu przez PPS-WRN. W pierwszej jego części omówiono powstanie Gwardii Ludowej PPS-WRN przemianowanej w maju (czerwcu) 1944 r. na Organizację Wojskową Powstańczego Pogotowia Socjalistów, skład

Komendy Głównej organizacji, jej strukturę organizacyjną i rotę przysięgi. Następnie po zwięzłym opisanu pozostałych formacji o charakterze paramilitarnym uznających zwierzchność partii, czyli Milicji PPS-WRN, Wojskowej Służby Kobiet PPS-WRN oraz Socjalistycznej Organizacji Bojowej, omówiono współpracę tych struktur z SZP/ZWZ/AK, podkreślając szczególną rolę jaką w ich ukształtowaniu odegrały relacje osobiste Pużaka i Zaremby z gen. Tokarzewskim-Karaszewiczem i płk./gen. Stefanem Roweckim. W kolejnych podrozdziałach przedstawiono to co się udało ustalić w zakresie scalenia GL PPS-WRN z ZWZ, a także podjęto próbę określenia liczebności tej formacji. Wreszcie w ostatnim omówiono najważniejsze przejawy współpracy pomiędzy PPS-WRN a ZWZ/AK wskazując, że w przypadku socjalistów nie miała ona charakteru wojskowego, a organizacyjny i jej najważniejszym elementem było prawdopodobnie przekazanie do użytkowania przez konspirację wojskową laboratorium mikrofotografii, które do historii przeszło pod nazwą „Czarownia”.

Rozdział ósmy najdłuższy poświęcony został miejscu PPS-WRN w mozaice podziemia. W pierwszej jego części przedstawiono wzajemne relacje partii socjalistycznej z pozostałymi stronnictwami „wielkiej czwórki” a zatem: Stronnictwem Ludowym, Stronnictwem Narodowym i Stronnictwem Pracy, a następnie szeroko opisano w nim wzajemne relacje partii z kolejnymi rządami RP na uchodźstwie kierowanymi przez gen. Władysława Sikorskiego, Stanisława Mikołajczyka oraz Tomasza Arciszewskiego, a także wobec ich przedstawicieli w kraju w osobach kolejnych Delegatów Rządu RP na Kraj. Omówiono również pokrótce to co udało się ustalić odnośnie zaangażowania socjalistów w aparat administracyjny podlegający kolejnym Delegatom. Wreszcie w ostatnim podrozdziale podjęto badania nad stosunkiem PPS-WRN wobec kolejnych emanacji konspiracyjnego porozumienia stronnictw politycznych.

W rozdziale dziewiątym przedstawiono działalność wydawniczą PPS-WRN. W miarę możliwości szeroko opisano w nim odmienne niż w przypadku wszystkich innych partii konspiracyjnych jej początki, a następnie kolejno omówiono wszystkie pisma centralne wydawane w Warszawie i stąd kolportowane do poszczególnych Okręgowych Komitetów Robotniczych funkcjonujących na terenie okupowanego kraju. Opisane zostały kolejno: „Informator”, „WRN”, „Robotnik”, „Wieś i Miasto”, „Gwardia Ludowa”, „Materiały i Dokumenty Ruchu Mas Pracujących Polski” oraz „Robotnik w Walce”. W przypadku każdego pisma wskazano jego specyfikę oraz to co udało się ustalić zarówno na temat składu jak i sposobu funkcjonowania redakcji. Opisano również tematykę prasy PPS-WRN, wskazując w przypisach konkretne artykuły dotyczące poszczególnych zagadnień, a także literaturę naukową odnoszącą się do podejmowanych zagadnień. Następnie w taki sam sposób opisano czasopisma wydawane

przez PPS-WRN w czasie Powstania Warszawskiego: „Robotnika”, „Biuletyn Okręgu IV PPS”, „Wiadomości Radiowe”, „Warszawiankę” oraz „Jawnutkę”/„Dziennik dziecięcy”. W dwóch ostatnich podrozdziałach omówiono w kolejności chronologicznej wszystkie wydawnictwa nieperiodyczne (broszury, oraz jedną książkę), a także ulotki, które ukazały się nakładem PPS-WRN w czasie wojny. W kilku słowach zarysowano również ich treść.

Rozdział ostatni dziesiąty poświęcony został schyłkowemu okresowi działalności PPS obejmującemu okres od upadku Powstania Warszawskiego do zakończenia działalności konspiracyjnej w pierwszej połowie lipca 1945 r. Opisano w nim zarówno kryzys organizacyjny związany z rozproszeniem działaczy i rozbiciem sieci łączności partyjnej bezpośrednio po upadku powstania jak i podejmowane przez Zarembę próby uporządkowania sytuacji na początku 1945 r. i wreszcie ustalenia podjęte na Radzie Naczelnej w połowie marca t.r. Wskazano również, dlaczego kierownictwo PPS zdecydowało się na zaakceptowanie uchwał konferencji w Jałcie pomimo protestu wobec tego dokumentu ze strony rządu Tomasza Arciszewskiego popartego przez KZ PPS. W dalszej części rozdziału zwięźle przedstawiono wydarzenia, które doprowadziły zarówno do aresztowania przez NKWD „16-tu” przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, wśród których znaleźli się pełniący z nominacji PPS-WRN funkcję drugiego zastępcy Delegata Rządu RP na Kraj Antoni Pajdak oraz Pużak. Zwięźle omówiono również kolejne nieudane podejmowane przez Zygmunta Żuławskiego próby wypracowania porozumienia z kierownictwem utworzonej przez grupę lojalnych wobec władz komunistycznych działaczy „lubelskiej” PPS, mające na celu „zalegalizowanie” działalności PPS-WRN w nowych warunkach politycznych. W ostatniej zaś części rozdziału opisano schyłkowe miesiące działalności partii, kiedy jasnym stało się, że nowe podporządkowane Moskwie władze nie uznają kompromisów i jedynym rozwiązaniem pozwalającym na zminimalizowanie represji wobec członków podziemia było zaniechanie konspiracyjnej działalności zarówno przez Radę Jedności Narodowej jak i kilka dni później przez PPS-WRN.

Słowa kluczowe:

Polska Partia Socjalistyczna „Wolność-Równość-Niepodległość”, Polskie Państwo Podziemne, prasa konspiracyjna, Rząd RP na Uchodźstwie, Rada Jedności Narodowej, Gwardia Ludowa PPS-WRN, Powstanie Warszawskie, Armia Krajowa, porozumienie stronnictw